

Серій Щедров

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Сучасна політична наука в Україні приділяє достатньо велику увагу вивченню політичних еліт. І це зрозуміло, адже процеси політичної модернізації та демократизації набули незворотного розвитку, тому й необхідні системні дослідження нової політичної

еліти. Найбільш важливими, на нашу думку, мають стати з'ясування самого поняття «політична еліта» вже сучасною політологічною мовою, виявлення її функцій на регіональному та загальнонаціональному рівнях, проведення аналізу емпіричного матеріалу та практичної реалізації елітарного менеджменту, зрештою, адаптація і узгодження нових ідей, теорій політичної еліти з реальними процесами в Україні нової доби тощо.

Помітними екскурсами в дослідженні проблематики політичної еліти стали «круглі столи» «Роль еліт у трансформаційному суспільстві» (квітень 2003 року в Національному інституті стратегічних досліджень) і «Політичні еліти і політичне лідерство в країнах Центральної та Східної Європи: загальне, особливе» (травень 2007 року, проведений Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України та Українським центром політичного менеджменту)¹.

Науковці та відомі експерти у сфері політичної науки здійснили корисний порівняльний аналіз політичних еліт в Україні та сусідніх європейських державах із урахуванням застосування відповідного досвіду. Адже здійснення Україною власного шляху євроінтеграції потребує нового типу еліти, здатної стати провідником у цьому процесі. Аксиомою є те, що рівень суспільного консенсусу в країнах Центральної і Східної Європи є значно вищим, аніж в Україні. Це забезпечує менш кризовий характер у них та оперативне розв'язання актуальних політичних проблем. Тому й потрібна наукова думка, ґрунтовний аналіз шляхів і перспектив розв'язання назрілих питань політичної еліти.

Проведений ученими аналіз основних тенденцій і специфіки формування політичної еліти співзвучний із загальновідомими постулатами українських політиків, сподіваннями громадян, електорату. Він полягає в тому, що існуючу на сьогодні систему влади треба змінити докорінно. Потрібна політична еліта, яка б відповідала загальноприйнятим ерудиційним критеріям, думала б про суспільство і державу, не боялася проблем і здатна була б на елітарний менеджмент, у своїй основі здорова і фізично, і морально. Тобто, політична еліта нової доби.

На зламі ХХ і ХХІ століть Україна шукає власну політичну модель розвитку, покладаючи великі сподівання на реформу політичної системи, поглиблення демократичних процесів, європейської інтеграції, формування регіональної та національної модернізаторської еліти, адаптивну політичну культуру².

На думку багатьох українських учених, сучасна українська еліта є малодослідженим, складним і суперечливим суспільним феноменом. Вона відіграла певну позитивну роль на початку становлення нових політичних інститутів, привнесла знання і досвід трансформацій у політичні процеси. Але так само, зокрема, політична еліта виявилася безвідповідальною за кризовий стан держави, політичної системи загалом та нігілізм як заперечення загальноновизнаних суспільних норм і цінностей.

Науковці акцентують увагу на необхідності якісних перетворень у політичній еліті. Мають бути змінені як загальні, так і нормативно-правові умови її створення, функціонування та відповідальності. Механізм діяльності політичного елітного прошарку має бути інноваційним і адаптивним до менталітету народу України. Важливо також уважно відстежити та унеможливити негативні наслідки діяльності того покоління молодих політиків, які формувалися в кризових умовах. Окремого прискіпливого наукового аналізу потребує й прихід у політику бізнесової еліти та пов'язані з цим законотворчі ініціативи. Наслідки такого синтезу можуть вкрай негативно позначитися на політичних процесах, звести їх до недемократичних форм. Є навіть побоювання, що перехідний період за такого розкладу може затягнутися на значно більший термін, аніж цього очікують у суспільстві. Відсутність консенсусного менеджменту політичної еліти призводить до більш глибокої прірви між Україною та європейськими і навіть державами Балтії, яким вдалося сформувати національну еліту в короткий термін.

Створення національної і регіональної еліти в сучасній Україні стримує й етатистський погляд на розвиток політичних інститутів та процесів. Можна стверджувати, що з часу прийняття в 1996 році нової Конституції України мало що змінилося, по суті, в реальному наданні пріоритету прав людини і громадянина, визнанні людини найвищою соціальною цінністю, перед якою держава відповідає за свою діяльність. Бідність, різні інші, пов'язані з цим, соціальні негаразди стали прикрою характеристикою нашого буття.

Тож, перш за все має йтися про здатність політичної еліти до розвитку, створення суспільного середовища та механізму її діяльності вже в ХХІ столітті. Які гносеологічні, світоглядні уявлення про світ і людину, політику як одну з найважливіших сфер життєдіяльності маємо поширювати, стають дедалі більш значущими проблемами.

Ми виходимо з того, що еліти в концентрованому вигляді відображають сутність і специфіку політичної системи. Але їх роль як

суб'єкта політики не можна абсолютизувати, оскільки в демократичному суспільстві діють й інші суб'єкти.

Різні аспекти політичної еліти в сучасній Україні досліджують В.Скुरатівський, М.Михальченко, В.Андрущенко, Б.Кухта, Д.Видрін, А.Пахарев, М.Шульга., М.Пірен, М.Головатий, М.Обушний, Н.Кононенко та ін.

У сучасній політичній науці прийнято вважати політичною елітою меншість суспільства, що становить собою достатньою мірою самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні й здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї. Проте й у сучасній західній політичній науці немає однозначного тлумачення поняття «політична еліта». Відомо, що цим терміном здебільшого наділяються люди, які оволоділи найбільшою кількістю певних позитивних якостей, цінностей і пріоритетів (влада, багатство, культура, компетентність, сила волі тощо), займають панівні або найбільш впливові щаблі в суспільній ієрархії.

І хоча постановка проблеми політичної еліти має давню історію, сутність її полягає в поділі людського суспільства на тих, хто управляє, та на тих, ким управляє привілейована меншість. Що стосується України, то на нинішньому етапі її розвитку окремі вчені, наприклад, В.Полохало, говорять про так звану «псевдоеліту». Поділяючи цю думку, ми вважаємо, що це явище має більш детально аналізуватися на регіональному рівні, оскільки еліта в своєму формуванні, позиціонуванні та за виявленням індексу ефективності має спершу проявитися на регіональному рівні. Лише з урахуванням її здатності до управління можливий так званий «перехід» до більш високого рівня управління.

Цікавий погляд на цю проблему виклав відомий український політолог, доктор політичних наук М.Головатий. Він вважає, що «важливою запорукою прогресивного демократичного розвитку новітньої України є не лише формування власної нової, національно зорієнтованої еліти, але й узгодження дій еліти загальнонаціональної і місцевої (регіональної). Власне, від такої узгодженості суттєво залежить не лише результат державотворення, але і єдність, цілісність України як унітарної держави»³.

Як бачимо, функціональний підхід у визначенні політичної еліти та її місця в ролі суспільства дає можливість значно збагатити дослідження зазначеної проблеми не лише в сенсі з'ясування

генезису еліт, але й у виявленні її нових ролей. Щодо специфіки діяльності політичної еліти в новонароджуваних умовах демократії, то вона має виходити з позицій цілісності України. Для дослідження регіонального аспекту політичної еліти є методологічно доцільним і застосування ціннісного підходу, оскільки формування нових стратегічних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики потребує й нових ціннісних критеріїв. Найкраще їх можливо перевірити ще на регіональному рівні, коли шляхом демократичного відбору формується нова загальнонаціональна еліта.

Але про яку б політичну еліту, регіональну чи загальнонаціональну, не йшлося б, вона має бути якісною. Багато в чому така якість залежить від принципів її рекрутування, тобто залучення людей у активне політичне життя. В процесі політичного життя на регіональному рівні формуються первинні політичні осередки майбутніх політичних партій, громадські організації, відбувається непростий процес виявлення еліти, формується її вміння спілкуватися з громадою, однодумцями, іншими елітами. Тут народжуються артикуляція інтересів, спроможність чи неспроможність їхньої агрегації. З урахуванням потреби конкретного регіону щодо його можливостей економічного, соціального розвитку та на основі ментальних особливостей відбувається процес розробки реальних програм розвитку, залучення можливостей місцевих громад. На цьому тлі відбувається не лише конкретне покращання умов життєдіяльності людей, але й формування регіональної політики. Тут виявляється, зрощується, формується та «здає іспити» регіональна політична еліта. Дослідити процес цього рекрутування — означає вивчити політичний процес з погляду того, яким чином люди залучаються в політику, висуваються на керівні політичні пости, реалізують надані їм суспільством такі унікальні можливості.

У стабільних політичних системах рекрутування еліти інституціоналізоване. Воно має свій чіткий механізм, процедури оновлення, що забезпечує значну стабільність політичної системи. Інакше відбувається в періоди заміни політичної системи, як це спостерігаємо в Україні. У цьому разі відбувається трансформація або зміна політичної еліти. Зазвичай вона має й негативні наслідки: до влади приходять малообізнані люди, з недостатніми моральними та діловими якостями, фахом. Потрібні значні матеріальні ресурси, щоб підготувати нову еліту, вжити різноманітних запобіжних заходів для збереження недоторканим народне або національне багатство тощо.

В українському суспільстві з набуттям незалежності відбувається процес соціальної стратифікації, тобто диференціації суспільства, ранжування його членів і соціальних груп на основі таких критеріїв, як соціальний статус і роль індивідів у соціальній системі, розподіл матеріальних благ, соціальний престиж, професія, освіта, участь у владних відносинах тощо. Все це безпосередньо торкнулося й регіональної політичної еліти. А оскільки вона є ближче до людей, її формування підлягає прискіпливому громадському контролю. В умовах мажоритарної або змішаної виборчої системи відбувався більш дієвий відбір політичних еліт, ніж це стало можливим із введенням пропорційної системи виборів. Регіональна еліта стала більше відсторонена від потреб регіону, інтересів місцевого електорату, що викликає різку критику в її бік навіть від потенційних симпатиків. Така сентенція негативно позначається на інституціональному рівні виконання політичною елітою своїх повноважень та на безпосередньому визначенні результатів її суспільної діяльності в регіоні. Нагнітається негативний політико-психологічний тиск, що таким же чином позначається й на безпосередньому розвитку еліти. І тут суспільство зі своєю ж регіональною елітою входить у конфлікт. Воно може викликати на арену навіть іншу політичну еліту, яка за своїми ідеологічними чи геополітичними ознаками не була близькою даному електорату. Підтвердженням цьому стали результати виборів народних депутатів 30 вересня 2007 року.

Таким чином, система рекрутування регіональної політичної еліти з часом змінюється. Суспільство формує нові вимоги до еліт, до способу життя, переоцінюючи на власному досвіді своє буття. Але незмінною складовою в цьому процесі конверсії залишається сутність самої еліти, її призначення контролювати значну частку матеріальних, фінансових і політичних ресурсів. Отже, вона має відповідати своєму призначенню та статусу. Ця проблема є майже не дослідженою сучасною політичною наукою.

Здебільшого вона може бути пов'язана з вивченням механізмів, процедур відбору та закритістю самої політичної еліти. Закрита еліта неминуче деградує, з часом поступається новій еліті, більш відкритій, що призводить до зміни соціально-політичної структури суспільства. Але для України цей процес не є швидким, оскільки політична система ще не виробила розвинених соціальних комунікацій, зокрема, між країнами, культурами, цивілізаціями.

Таким чином, виховати відкриту еліту для відкритого суспільства — завдання важке. Але українське суспільство вже щільно наблизилося до необхідності його вирішення. Сучасні політичні процеси демонструють це вочевидь. Треба не лише шукати високomorальну еліту, але й створювати можливості для пошуку та розвитку обдарованих дітей, зрощувати сучасну еліту в умовах високої конкуренції.

¹ Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матеріали «круглого столу» НІСД. — К.: ТОВ «Вид-во «Деметра», 2003. — 96 с.; Покликання і відповідальність політичної еліти та її лідерів: Матеріали «круглого столу» // Політичний менеджмент. — 2007. — Спеціальний випуск. — 262 с.

² Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / Солдатенко В.Ф. (керівник). — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 576 с.; Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Монографія. — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. — 216 с.; Барановський Ф.В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу: Монографія. — Луганськ: Елтон-2, 2007. — 407 с.

³ Головатий М. Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент. — 2006. — Спеціальний випуск. — С. 42.